

НАШІ ЮВІЛЯРИ

До 80-річчя Валерія Євгеновича Хмелька

У знаменний для Валерія Євгеновича день, 30 липня, ми, його друзі та близькі колеги, подумки, душею, в спілкуванні — разом із ним та його родиною!

Декілька сторінок спогадів — від часів мого зі Хмельком спільного навчання на філософському факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. Вечірнє відділення факультету ми закінчили разом, у 1971-му; виходить більше як піввіку... І всі ці роки — “розкіш спілкування”, дружнього, професійного, робочого...

Для мого друга філософський факультет був уже третім: зразу після школи — авіаційна та ракетна інженерія в Київському авіаційному. Юнацьке захоплення технікою через три роки поступилося більш ґрунтовному й такому ж (якщо не більше) популярному в ту добу фахові фізика-теоретика, для здобуття якого Валерій Євгенович перейшов (а це було не надто просто)

© Р.Ленчовський, 2019

на фізичний факультет КДУ. Потому було викладання фізики студентам-іноземцям на підготовчому факультеті КДУ.

Праця зі студентами-іноземцями не могла тоді не поєднуватися з виховною роботою зі створення в молоді переважно з “третього світу”, а також із “соцтабору” щонайменше лояльного ставлення “до радянської дійсності”, а взагалі була частиною мегапроекту “радянзації” країн-сателітів СРСР та експорту соціалістичної ідеології. Таке викладання-виховання водночас “провокувало” в молодого викладача, цілком і щиро відданого офіційному тлумаченню “комуністичної” картини соціального світу, постання непростих питань — власне щодо суперечливих явищ нашої повсякденності. Аби й далі працювати й жити чесно, по совісті, — а це змолоду для Валерія Євгеновича є *моральним імперативом*— треба було на такого роду питання знаходити відповіді на тому рівні науковості, який вже опанував молодий дослідник зі своїх природознавчих студій! Потяг до з’ясування засадничих світоглядних проблем, — а для нього з того часу, насамперед, соціально-світоглядних, соціально-теоретичних, — і привів Хмелька до філософського факультету. Нам уявлялося, що саме тут ми знайдемо якщо й не вичерпні відповіді (як нам обіцяли☺) на глобальні та водночас болючі проблеми людського співжиття, що вже почали нас “зачіпати”, то принаймні відповідні “дороговкази” на шляху до розв’язання цих проблем наукового пізнання — який ми й обрали за своє *покликання та фах!*

Спочатку — наша спільна з Валерієм Євгеновичем учнівська активність на семінарах, особливо із соціально-гуманітарного циклу, насамперед соціальної філософії (псевдо — “історичний матеріалізм”) та історії філософії...

Невдовзі, в 1968-му, за часів “Празької весни”, з її гаслами “демократичного соціалізму” та взагалі “соціалізму з людським обличчям”, це вже була спільна соціально-політична *ангажованість*, як тоді полюблили самовизначатися в нашому колі. Бо ці, так би мовити, “Квітневі тези Дубчека” (новообраного тоді провідника чеських комуністів) ми сприйняли як і свою актуальну турботу, як “світло в кінці тунелю” — вже вітчизняного, радянського варіанта утопії, “реального соціалізму” (інше тогочасне визначення — “застійного”☺)...

Інтрижливий та “драматичний” (в усіх сенсах) був час: газета “Правда”, центральний орган КПРС, найрізкіше викриває “ревізіоністів” із Праги (це ще перед серпневими танками!), а в ті самі дні “міжнародний” часопис *“Проблеми мира и социализма”* (редакцію його Москва давно вже вважала за доцільне мати у Празі, свіжі номери продавалися у нас повсюдно, а в київських журнальних кіосках можна було й передплатити його) друкує останні тії “весни” найважливіші документи ЦК КПЧ (усі, зрозуміло, в межах “творчого марксизму”)...

Про *“утопію при владі”*, за пізнішим влучним виразом істориків-дисидентів, ми ще не знали... Ми тільки знаходили свій шлях — в соціальній науці, найтісніше поєднуваній нами з уявлюваною практикою *гуманістичних* (знову — “слово-відзнака” тих часів) соціальних перетворень, якої ми щиро прагнули... Бо з усього студійованого нами на той час марксизму ми найбільше цінували славнозвісну 11-ту тезу з “Тез до Фюєрбаха” Карла

Маркса: щодо тих, котрі мають “змінювати світ”... *“Молодий Маркс”, молоді ми...*

До того ж у травні того самого 68-го українські студенти-філософи, як і “все прогресивне людство”, відназначали 150-річчя з дня народження “першого вчителя” робітничого класу — нашого тоді й на довгі роки безумовного вищого арбітра в роздумах і суперечках про “долю соціалізму” (та й усього людства☺), тобто вимріяного й уже близького “майбутнього” суспільства...

Справжній “вибух” тоді *неомарксизму*, разом із багатьма анархічними домішками, — на Заході; *пошук* усього “*справжнього*” — тут, у нас... “Справжнього” (ми каламбурили російською: “*нас-стоящего*”☺), ототожнюваного зі звільненням із тенет “відчужених”, “перетворених” (за Марксовою термінологією) суспільних форм... Постмодерною “новомовою” — звільнення від *симулякрів*...

Наша спільна зі студентських років залюбленість у “метод Маркса” (опріч “молодого” — ще й “пізнього Маркса”, часів “*Grundrisse...*”) в подальшому позначилася в науковому фундаментальному творчому доробку Валерія Євгеновича у двох центральних для нього напрямках. У працях із *соціології особистості*, з акцентом на “людяному в людині”, на “системі внутрішньої регуляції соціальної активності людини”, із розробленням оригінальних методик вимірювання та аналізу “параметрів диспозиційної структури особистості”... Другим напрямом були *макросоціологічні* дослідження, насамперед щодо “історичних змін домінанти загальної структури процесів відтворення суспільства”. Саме останні уможливили відкриття Хмельком принципу “*перетворення виробництва інформації в домінуючу сферу (після індустріальної) суспільного виробництва*” — з подальшою перспективою розгортання “*людинотворчих*” сфер діяльності.

Це відкриття, що надихало нас, він зробив ще в аспірантурі, при підготовці кандидатської, в 1973/1974-му, випереждаючи “третю хвилю Тоффлера” (1980). Із майже буквальним термінологічним збігом щодо “хвильової структури” та “інформаційного суспільства”, що про них в СРСР, за “залізною завісою”, зокрема в наукових комунікаціях, стало більш-менш відомо лише наприкінці 1980-х.

Новаторська дисертація викликала попервах страшенний спротив “консерваторів” (це знову ж таки символічний лексикон доби — вони ж бо, конформістська більшість “радянських суспільствознавців”, і не були для нас “справжніми марксистами”, бо не прагнули кардинальних змін...). “Чорну мітку” щодо “ревізіонізму” від університетських “колег-доброзичливців” отримати було неважко, захиститися, особливо у *провінції* (якою й була Україна щодо “Центру”), майже неможливо... Не допомогли і в академічному, трохи більш “вільнодумному” київському Інституті філософії... Один із парадоксів тих років: “відмитися” вдалося лише завдяки залученню зацікавлених колег саме з Москви, ба більше — із системи Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС... Потому й запросив Валерія Євгеновича до співпраці В. Косолапов, неординарний керівник відділу наукового комунізму (так!) київського Інституту історії партії (так!) — української філії того самого центрального “інституту партії”: бо шукали фахівця з “науково-технічної революції”, з якою “партія” мала тоді *дати собі раду*...

А в середині чи наприкінці 1970-х, з дружнього підпілля “тамвидаву”, — “*Архіпелаг ГУЛАГ*”: інкапресівські кишенькові потаємні томики — з рук у руки... Глибинний переворот у нашій свідомості щодо минулого “радянського суспільства”... Ідейне дорослішання... На Заході — “футурошок” від наступу новітніх технологій; у нас, в СРСР — справжній “плюсквамперфект-шок” від повені правди про нещодавнє минуле, яке приголомшувало у творах Солженіцина, Шаламова... Пам’ять про ті часи не зраджує: для нас особисто — то відчуття соціально-ідеологічного *глухого кута* і найнагальнішої потреби, особистісної та суспільної, з нього *вирватися*... А глибину справжньої *прірви*, в яку скочувалося “радянське суспільство”, невдовзі почали усвідомлювати і в московських “колах”...

Академічна праця у Валерія Євгеновича завжди мала громадянську спрямованість, а з “*перебудовних*” років поєдналася з реальною політичною діяльністю: він — один із руйначів КПРС (із числа гранично щирих в молодих літах її прихильників!), співголова в українському відгалуженні “*Демократичної платформи*”... Та майже одразу, теж в якості активного співзасновника та співголови, — в “*Партії демократичного відродження України*” (про це докладно розказано в документальній оповіді “товариша по партії”, Олександра Тертичного “*Перша спроба демократичної будови політичної партії в Україні...*”, виданій якраз за сприяння та безпосередньої участі В.Є.Хмелька 2014 року).

У поворотні 1990-ті, від самого початку постановня новітньої Української держави, Валерій Євгенович — не так політичний діяч, як *креативний організатор* у царинах соціологічної науки та навчання соціології: разом із давнім другом Володимиром Іллічем Паніотто та іншими колегами створює *кафедру соціології* (яку й очолює) у щойно відновленій *Києво-Могилянській академії*, а також першу в нашій галузі незалежну від держави науково-практичну установу — “*Київський міжнародний інститут соціології*”.

Як один із керівників Соціологічної асоціації України та член Міжнародної соціологічної асоціації Хмелько опікувався, зокрема, й проблемами професійної етики, такими близькими, органічними для нього взагалі в координатах його морально-ціннісного особистого та суспільного самовизначення — від самих молодих років.

То хіба вся ця вельми практична діяльність Валерія Євгеновича не є достоту поверненням до високих сподівань юнацької доби? Чи не додається це до наших духовних “кульбїтів” серед “*земных приключений небесного идеала*” (за висловом популярного в наших колах московського філософа Є.В.Ільєнкова)?

І все ж *НАУКА* — “домінантна діяльність” для Валерія Євгеновича. — ґрунтовні монографії, безліч статей у десятках вітчизняних та зарубіжних видань... До Марксових методологічних першоджерел додалася у зрілого дослідника, ще у 1980-х, *соціальна синергетика*... Із відкриттям кордонів, поваленням не тільки Берлінського, а й різних духовних “мурів” з’явилася можливість безпосередньо спілкуватися з колегами в Америці та деінде, опанувати найновіше в теоріях, методах, методиках “буржуазної соціології”©... А разом із цим — ділитися там своїми набутками в якості запрошеного професора та дослідника.

Валерій Євгенович ще з років набуття фаху орієнтувався на найвищі досягнення в молодій для радянської науки галузі; своїми вчителями, для яких згодом став і близьким колегою, він вважає насамперед таких “батьків-засновників” соціології в СРСР, як В.Ядов та І.Кон. Йому було комфортно працювати та спілкуватися в “незримому коледжі” не просто високих професіоналів: товариське коло охоплювало колеґ — від Тарту до Новосибірська — зі спільними світоглядно-ціннісними орієнтаціями та мертонівськими нормами наукового етосу. До київського осередку тієї мережі він залучився разом із В.Чорноволенком і В.Паніотто, В.Оссовським і Є.Головахою.

Виняткове значення мала багаторічна співпраця В.Є.Хмелька (разом із В.І.Паніотто) з професором *Мелвіном Коном*, президентом Американської соціологічної асоціації (в 1990-х роках), очільником інтернаціонального колективу вчених у великому дослідницькому проєкті “Соціальна структура і особистість”. Саме М.Кон назвав Валерія Євгеновича “*Справжнім вченим, яких часто описують в ідеалі, але котрих не так часто можна зустріти в реальності*” (див.: “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, 2009, № 3, с. 5).

Втішений, що був першим читачем майже всіх праць В.Є.Хмелька... Не було в мене потреби бути “критиком” (хоча мій друг часто очікував цього від мене), достатньо бути, за точним висловом академіка Ухтомського, “*заслу́женним собеседником*”...

Гортаю і гортаю сторінки з “особової справи”© В.Є.Хмелька, персоніфікованого життєвого шляху в таких суперечливих суспільно-історичних і науково-історичних контекстах — органічний зв’язок часів, просторів, доль...

Фраґменти з багатогодинних своїх бесід із близьким другом і колегою передаю до друку в нашому часопису.

*РОМАН ЛЕНЧОВСЬКИЙ,
старший науковий співробітник
Київського міжнародного інституту соціології*